

“Хошуу наадам” зургийн хурдан морины шинжийг судрын шинжтэй харьцуулсан судалгаа

Энхтайваны Гансүх

Шинжлэх ухаан, технологийн их сургуулийн Хүнс, хөнгөн үйлдвэр,
дизайны сургууль, Улаанбаатар, Монгол Улс

✉ gansukh24@yahoo.com

Хураангуй: XX зуунд бүтээгдсэн¹ “Хошуу наадам”² хэмээх монгол зураг нь тухайн үеийн овооны наадам, шашин шүтлэг, хурдан морины соёлыг уран сайхны өндөр түвшинд тусгасан бүтээл юм. Зурагт олон хурдан морины хэв шинж, төрхийг ялган, чадварлаг зурсан нь ихээхэн анхаарал татаж байна. Судалгаанд Г.Занабазарын нэрэмжит Дүрслэх урлагийн музейд хадгалагдаж буй “Хошуу наадам” зургийг үндсэн материал болгож ашиглав. Эл зурагт дүрслэгдсэн хурдан морины гадаад шинж, галбирын онцлогийг “Хурдан морины судар”-т тэмдэглэгдсэн шинжүүдтэй харьцуулан анализ хийж авч үзсэн судалгааны үр дүн юм. Энэ судалгааны ажлаар зургийн хурдан морины шинжийн бэлгэдэл утга тайлал, дүрс, аргументын семиотик тэмдгийн холбоо, семантик утгын судалгаа, иконограф дүрслэлүүдийн нэн чухал утгыг тайлбарлахад CLIP аргачлал нь утгыг нэгдсэн байдлаар боловсруулахад зориулсан шинэлэг загварчлал гэж үзэж байна. “Хошуу наадам” зурагт дүрслэгдсэн хурдан морины дүрслэлд анализ хийхдээ эхлээд ерөнхий хэв шинжээр нь ангилж, сегментчлэн анализ хийлээ. Мөн “Хошуу наадам” зурагт олон морьдын дүрслэл байгаа ч сударт буй гадаад шинжтэй нийцэж байгаа 16 шинж дээр анализ хийсэн. Морьдын хэлбэр төрхөөр нь сегментчлэхэд 9 төрх үүсгэн, энэ төрхүүд дээрээ аман хүзүү, мундаа, олон ясны уулзахыг тэмдэглэн, мундааны өндрийг гол цэгийг 0 гэж авч үзэн транспортир хэрэглэн градус хэмжиж судалгааны дүрслэлийг тодорхойлсон. Морьдын аман хүзүүний цэг нь хүзүү толгой хэр дээш, доош байгааг нь, олон ясны уулзахыг цэг нь мундаанаас хондлойн хэр зэрэг дээш, доош байгааг тодорхойлон хэмжсэн. Энэ судалгааны ажлаар CLIP аргачлалыг ашигласан нь сударт шинжийг дүрслэн бичсэн, зурагт шинжийг дүрслэн зурсныг хослуулан судлах боломжтой байна.

Түлхүүр үгс: *хурдан морь, хурдан морины шинж төрх, Хошуу наадам уламжлалт зураг*

¹ Монгол наадам, Г.Занабазарын нэрэмжит Дүрслэх урлагийн музей, №1/2021 он, 20

² Г.Занабазарын нэрэмжит Дүрслэх урлагийн музейд хадгалагддаг. XX зууны эхэн үед зурагдсан “Хошуу наадам” хэмээх энэхүү бүтээлд Богд хаант Монгол улсын үеийн Сэцэн хан аймгийн Ёст засгийн хошууны нутаг байх Хүслийн таван уулын тахилгын наадмыг төсөөлөн нутгийн төрх байдлыг бодитоор дүрсэлжээ.

A Study Comparing the Characteristics of fastest Horses in the “The Hoshuu Festival” Painting

Gansukh Enkhtaivan

School of Food, Light Industry and Design, Mongolian University of
Science and Technology, Ulaanbaatar, Mongolia

✉ gansukh24@yahoo.com

Abstract: The 20th-century Mongolian painting “The Hoshuu Festival” is an artwork that vividly reflects the ovoo festival, religious beliefs, and the culture of swift horses of its time at a high artistic level. The painter’s skillful depiction of the various traits and forms of many fast horses in the work has attracted considerable attention. This study uses the version of “The Hoshuu Festival” preserved at the Zanabazar Museum of Fine Arts as its primary source. It analyzes the external features and conformations of the horses depicted in the painting and compares them with the characteristics recorded in the “Fast Horse Scriptures.” The research shows that applying the CLIP methodology to interpret the symbolic meanings, imagery, semiotic relations of argument markers, semantic values, and iconographic depictions of the horses provides an innovative integrated model for synthesizing meaning. For analysis, the horses in the painting were first classified by general appearance and then segmented. Although many horses appear in the painting, the study focused on 16 external characteristics that correspond to those listed in the literature. Segmenting the horses by form produced nine morphological types; for these types the study noted the oral–neck junction, the withers, and other bony junctions. Using the withers as a zero reference point, a protractor was employed to measure angular relationships and to describe the forms quantitatively. Measurements determined whether the oral–neck point and the bony junctions lie above or below the head–neck axis and the withers. Using the CLIP approach allowed the study to combine descriptive textual traits from the literature with visual traits observed in the painting for a dual-mode analysis.

Keywords: *fast horse, characteristics of fast horses, traditional painting of the Festival*

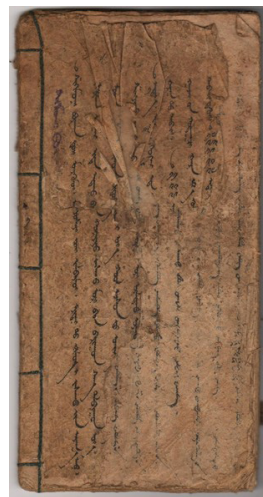
Оршил

“Хошуу наадам” хэмээх монгол зураг нь тухайн үеийн овооны наадам, шашин шүтлэг, хурдан морины соёлыг уран сайхны өндөр түвшинд тусгасан бүтээл юм. Зурагт олон хурдан морины хэв шинж, төрхийг ялган, чадварлаг зурсан нь ихээхэн анхаарал татаж байна. Судалгаанд Г.Занабазарын нэрэмжит Дүрслэх урлагийн музейд хадгалагдаж буй зураач Б.Багтөмөрийн хуулбарлан зурсан (Зураг 1)-ыг үндсэн материал болгож ашиглав. Уг бүтээлийн эх хувь монголын хувийн цуглуулагчид хадгалагдаж байдаг тухай аман мэдээ бий. Зургийн бүтээгч нь Сүхбаатар аймаг, Сүхбаатар сумын Эрдэнэмандал хийдийн Худуу Шарав хэмээн алдаршсан Гавж С.Лувсаншарав (1907–1996) бөгөөд 1950-аад оны үед цаасан дээр шороон будгаар бүтээсэн хэмээн зураач М.Эрдэнэбаяр тэмдэглэсэн байдаг.

Эл зурагт дүрслэгдсэн хурдан морины гадаад шинж, галбирын онцлогийг монгол бичгээр бичсэн нэгэн “Хурдан морины судар” (Зураг 2)-т тэмдэглэсэн гадаад шинжүүдтэй харьцуулан анализ хийсэн судалгаа юм.

Зураг 1. С.Лувсанишарав, Хошуу наадам, XX зуун, 71.5x109 см, даавуу, гуаш, Занабазарын нэрэмжит дүрслэх урлагийн музей. Зураач Б.Баттөмөр хуулбар зураг

Зураг 2. Зая хүрэнээс олдсон босоо оёмол судар (Хувь хүний цуглуулга)

Монгол бичгээр бичигдсэн энэхүү сударт³ хурдан морины гадаад шинжийг дүрслэн бичсэн 16 язгуур шинж байна. Мөн төв халх уяа, сойлог, эрдэнэт хүлгийг засахуй, хурдны морийг шинжихүй, махбодоор шинжихүй, ер шүд шинжлэхүй, сайн унага төрүүлэх гүүний шинж гэгч нь, сайн унаганы шинж, хурдан морийг харайлтаар нь шинжих зэрэг олон сонирхолтой зүйлсийг бичжээ. “Хошуу наадам” зурагт дүрслэгдсэн хурдан морины дүрслэлд анализ хийхдээ эхлээд ерөнхий хэв шинжээр нь ангилж, сегментчлэн анализ хийлээ. Харин хурдан морины судраас хурдан морины шинжийн дүрслэлийг “Өлгөрдүү”, “Тэгшдүү”, “Бөхгөрдүү” гэсэн гурван үндсэн хэлбэрт хувьсган 9 төрх үүсгэн сегментчлэхэд илүү хялбар болсон.

Энэхүү зурагт Хүслийн таван уулсын⁴ эзэн савдгуудыг оройдоо ганжир бүхий, сүм дуганы хийцтэй хаалганы өмнө хөх, шар цоохор, бор, цагаан орь хөлөглөн явж буй байдлаар дүрсэлсэн байна. Түүнчлэн, сэтэртэй таван хошуу мал, зэрлэг амьтад (буга, согоо, гөрөөс, үнэг, туулай, чоно, могой) болон олон төрлийн шувууг бийрээр зурааслан дүрсэлжээ. Зураг дүрслэлийн судалгаа олон янзын үзэл баримтлалаар тайлбарлаж болно. Хамгийн гол нь бид бүхний энэхүү судалгаа хурдан морины

³ Зая хүрэнээс олдсон босоо оёмол судар нь 27x13 см хэмжээтэй 36 нүүртэй юм. Энэхүү судар нь Шигамуни бурханд мөргөмүй. Манзуширт залбирмуй гэж эхэлдэг. Энэ судар нь төв халх уяа, сойлог, Эрдэнэт хүлгийг засахуй, хурдны морийг шинжихүй, махбодоор шинжихүй, Ер шүд шинжлэхүй, сайн унага төрүүлэх гүүний шинж гэгч нь, сайн унаганы шинж, хурдан морийг харайлтаар нь шинжиж зэрэг олон сонирхолтой зүйлсийг бичжээ (Хувь хүний цуглуулга. Эх бичиг судлаач Б.Алтантуяагийн хөрвүүлэг).

⁴ Эрдэнэ мандал уул, Эрдэнэ жавхлант уул, Баян Эрхтэй уул, Баян Мөнх уул, Баян Шарга уул

гадаад шинж төрхийн талаар хийсэн судалгаа тул, зурагт дүрслэгдсэн хурдан морины хэв, шинжийг “хурдан морины судар”-ын гадаад шинжтэй харьцуулан хурдан морийг хэлбэр төрхийн нийлэмжээр нь ангилан анализ хийсэн юм.

Судалгааны арга зүй

Энэхүү “Хошуу наадам” зурагт судалгааны ажил хийх явцад зураг дээрх хурдан морины гадаад шинжийн талаар сударт хэрхэн дүрслэн бичигдсэнийг харьцуулан судлах, нэгтгэх хэрэгцээ гарсан юм. Тиймийн учир текст, зураг тэдгээрийн хоорондын ижил төстэй байдлын процессыг CLIP⁵ аргачлалаар судалснаар иконограф болон семантик, семиотик арга зүйн уялдаа холоос, нэгдмэл чанар илүү тодорхой болох боломжтой юм.

Судалгааны үр дүн

Судар Шигэмүни⁶ бурханд мөргөмүй. Манзуширт⁷ залбирмуй хэмээн судар эхэлдэг. Бурханы шашин дэлгэрснээс хойш монгол, төвөд судар номын эхэнд өлзий бэлгийг ерөөсөн тарнын үг, мөн өргөл мөргөлийн шүлэг бичих заншилтай болжээ. Үүнээс үүдэн энэхүү судар нь XVII зууны үе болон хойш зохиогдсон болох талтай. XVII зуунд зохиогдсон монгол түүхэн сурвалжийн дотор онцгой байр суурьтай “Хураангуй алтан товч”, Лувсанданзаны “Алтан товч”, “Эрдэнийн товч”, “Шар тууж”, “Асрагч нэртийн түүх” хэмээх 5 түүхэн сурвалж байдаг (Чоймаа 2011, 5). Лу. “Алтан товч” (Чоймаа 2011, 8), “Эрдэнийн товч” (Баярсайхан 2011, 16), “Асрагч нэртийн түүх” (Заяабаатар 2011, 17) судруудад адил өлзий бэлгийг ерөөсөн тарнийн үг өргөл мөргөлийн шүлэг бичин эхэлсэн байдаг. Үүнээс үүдэн ойролцоо утгатай үг хэллэг олон таарч байна.

Энэ судалгааны ажлаар зургийн хурдан морины шинжийн бэлгэдэл утга тайлал, дүрс, аргументын семиотик тэмдгийн холбоо, семантик утгын судалгаа, иконограф дүрслэлүүдийн нэн чухал утгыг тайлбарлахад CLIP аргачлал нь утгыг нэгдсэн байдлаар боловсруулахад зориулсан шинэлэг загварчлал гэж үзэж байна. “Хошуу наадам” зурагт дүрслэгдсэн хурдан морины дүрслэлд анализ хийхдээ эхлээд ерөнхий хэв шинжээр нь ангилж, сегментчлэн анализ хийлээ. Харин хурдан морины судраас хурдан морины шинжийн дүрслэлийг “Өлгөрдүү”, “Тэгшдүү”, “Бөхгөрдүү” гэсэн гурван үндсэн хэлбэрт хувьсган есөн төрх үүсгэн сегментчлэхэд илүү хялбар болсон. Үүнд:

- Өлгөрдүү
 - Өлгөрдүү өлгөр хэвт: 1.Охин чамбай гэгчийн шинж, 2.Яргай хүлгийн шинж, 3.Уран хаж гэгч морь, 4.Зүр хүлгийн шинж,
 - Өлгөрдүү тэгш хэвт: 1.Модон ууц гэгч морь, 2.Хүүхэн цэмцэг хэмээгчийн шинж
 - Өлгөрдүү бөхгөр хэвт: 1.Ажнай хүлгийн шинж

⁵ CLIP (Contrastive Language-Image Pretraining) загвар нь текстээр дүрслэн бичигдсэнийг, зурган дээрх дүрслэл хэрхэн илэрхийлэгдэх боломжийг олгодог аргачлал юм.

⁶ Бурхан багш

⁷ Оюун Ухааныг тэтгэгч бурхан

- Тэгшдүү
 - Тэгшдүү өлгөр хэвт: 1.Үнэгэн зоо гэгч морины шинж
 - Тэгшдүү тэгш хэвт: 1.Хув таяг гэгч морины шинж
 - Тэгшдүү бөхгөр хэвт: 1.Хатан хараа морины шинж, 2.Өнчин хэт хэмээгчийн шинж
- Бөхгөрдүү
 - Бөхгөрдүү өлгөр хэвт: 1.Хүлгийн шинж, 2.Эрхэм сайн морины шинж нь, 3.Луугийн шинжтэй морь гэгч
 - Бөхгөрдүү тэгш хэвт: 1.Бүдүүн хүлэг хэмээгчийн шинж
 - Бөхгөрдүү бөхгөр хэвт: 1.Хайлаасан багана гэгчийн шинж

XX зууны эхэн үед зурагдсан С.Лувсаншаравын “Хошуу наадам” зураг олон хүлгийн хэв шинжийг зурсан байгаа нь анхаарал татдаг. “Хошуу наадам” хэмээх энэхүү бүтээлд Богд хаант Монгол улсын үеийн Сэцэн хан аймгийн Ёст засгийн хошууны нутаг байх Хүслийн таван уулын тахилгын наадмыг төсөөлөн нутгийн төрх байдлыг бодитоор дүрсэлжээ (ЗНДУМ 2021, 20) (Зураг 1).

“Хошуу наадам” (Зураг 3) дүрслэгдсэн зургийн 1-р хэсэгт дүрслэгдсэн хөх хүлэг⁸ нь “Өлгөрдүү өлгөр хэвт”-тэй галбир нь толгой дээгүүр байрлалтай, тэнгэрийн хаяа харах мэт, хөлөө жийн зогсох, нимгэн арьстай, дэл сүүл шингэн, хөнгөн явалтайгаар дүрслэгдсэн байна. “Тэнгэрийн орны хүлэг”-ийг ер нь бурхдын хүлэг болгон дүрслэх нь элбэг. Заяын хүрээнээс олдсон босоо оёмол энэхүү “Хурдан морины судар”-т дурдсанаар “*ökin čimbai gegči-yin singji inü del inü qoyar teyisi, mangnai bülteger, segül inü öcükен, del segül inü singgen, ama jögelen, ködelejü yabuqu-du urdu qojida yabuna. Utubal öngge-ben morin deger-e tolurái-ban talbiqu, keseg keseg güiyün güiyükü, kejiyede qajaxar daruqu- ügei, qonsiyar qotuxar bui*”. Охин чамбай гэгчийн шинжид дэл нь хоёр тийш, магнай бүлтгэр, сүүл нь өчүүхэн, дэл сүүл нь шингэн, ам зөөлөн, хөдөлж явахад урт хожид явна. Утвал өнгөө морин дээр толгойгоо тавих, хэсэг хэсэг гүйн гүйх, хэзээд хазаар дарахгүй, хоншоор хотгор буй хэмээн бичсэн байна. Мөн “*Uran qaji gegči mori anu čikin-ü üjügür qolbun aldaju yabuqu, narin urtu tolurái-tai, dörben tuxurái anu kölüregütü, segül inü singgen, sinar-a anu öcükен bolai*”. Уран хаж гэгч морины шинжийг чихний үзүүр холбон алдаж явах, нарийн урт толгойтой, дөрвөн туурай нь хөлөргүүт, сүүл нь шингэн, шанаа нь өчүүхэн болой гэсэн бол, яргай хүлгийн шинжийн талаар “*irrai külüg-ün singji inü miq-a-ügei bičiqan tolurái-tai, narin serteng čiki-tei, küjügü inü urtu, qajuxu qabirx-a mataxasu-tai, segül inü tegsi bui*” шинжид махгүй бяцхан толгойтой, нарийн сэртэн чихтэй, хүзүү нь урт, хажуу хавирга матаастай, сүүл нь тэгш буй хэмээсэн. Зүр хүлгийн шинжийг “*Jür külüg-ün singji inü unaqu-bqr barırsan-u qoyın-a xurban qonux-tu ülü kebtükü, bičiqan tolurái-tai, sibarun qosıru-tai, gökül del inü singgen tula ene inü sayın külüg bolai*” хэмээн бичсэн байна.

Сударт буй “Охин чамбай гэгчийн шинж”, “Яргай хүлгийн шинж”, “Уран хаж гэгч морь”, “Зүр хүлгийн шинж” 4 гадаад шинжийг бичсэн байна. Харин зургийн 1-р хэсэгт дүрслэгдсэн хөх хүлэгт судрын энэ 4 шинж бүгд байна.

⁸ Хурдан морийг хүлэг гэдэг (Намнандорж 1989, 4), Алдар цуу бүхий гэсэн утгатай, агт, морь, баатар гэсэн үгийн тодотголоор тогтвортой хэрэглэгдэж байгаад улмаар нэршиж орчин цагийн монгол хэлэнд сайн морь, ажнайг нэрлэх болсон (Чоймаа 2017, 139; Гансүх 2025).

“Хошуу наадам” зургийн 2-р хэсгийн төв хэсэгт чихээ хайчлан зогсох улаан хүрэн хүлгийг дүрсэлжээ. Энэ хэсэгт дурдагдаж буй шинжүүд нь өмнөх шинжүүдийг бодвол арай л том биетэй морьд байдаг. Энэ сударт буй өлгөрдүү тэгш хэвт модон ууц гэгч морины шинжид *“modun aruča gegči mori anu nidü ulaxan, čiki deldeger, borbi ni botuxa-a-u borbi-tai, unubasu sayibar bui. sayiqan jan-tai bui”* хэмээжээ. Модон ууц гэгч морины нь нүд улаан, чих дэлдгэр, борви нь ботгоны борвитой унаваас сайвар буй, сайхан зантай байдаг гэжээ. Мөн хүүхэн цэмцэг хэмээгчийн шинж нь толгой нь урт хатангир хэмээн эхэлдэг.

“keüken čemčeg kemegči-yin singji inü toluxai anu urtu qatanggir. terigün degedü uruqu yasu bui quča qabar-tai. čiki inü uran em-e-yin qayiči metü, sidü inü yeke, uruxul anu jujaxan, qayar qačar del, omuruxu kiged бүкү би-е-дү yeren ergigülge bui. Eregün-ü angraljarur arujim. kelen-ü kebtesi maltardarsan metü, küjügü inü urtu, köke miq-a anu yeke, omuruxu anu arujim, borbi sidurxu, belberkei inü xurban quruxu, silbi inü töge, tuxurai yeke, qabirx-a anu urtu narin, tasiy-a sübegen-ü jabsar xurban quruxu ülü bartaqu oyir bolbasu masi sayin. segül-ün onur-a anu temegen-ü šar-a bartaqu-bar arujim. duqu, seger-e olan yasu neyilekü tegsi, xarčaxar uyabasu ülü tortaqu, morin lux-a qamtu uyabasu emegel deger-e toluxai-ban talbiqu, kötülejü yabubal urida qojida ülü yabuqu, sayibar yabudal-tai sayiqan axali-tai. sidün-ü degedü qabsarax bar-a, ilegü jabsar anu kei olan bolbasu sayin. Degedü sidün inü ulaxan jubax-tai, sig miq-a qabtarai, бүлкү inü бүдүгүн jögelен bolbasu tere inü sayin”

Хүүхэн цэмцэг хэмээгчийн шинж нь толгой нь урт хатангир. Тэргүүн дээд ургах яс хэмээж толгойн шинжийг илүү дурдсан байна. Хуц хамартай, чих нь уран эмийн хайч мэт, шүд их, уруул зузаан, эрүүний ангалзуур уужим, хэлний хэвтэш малтагдсан мэт. Шүдний дээд хавсарга бага, илүү завсар нь хий олон болбоос сайн. Дээд шүд нь улаан зувагтай, шиг мах хавтгай, бүлх нь бүдүүн зөөлөн болбоос тэр нь сайн. Хоёр хацар дэл, омруу хийгээд бүх биед ерэн эргүүлэг буй хэмээжээ. Их биеийн талаар хөх мах их, омруу уужим, хүзүү урт, хавирга урт нарийн, ташаа сүвээний завсар гурван хуруу үл багтах ойр болбоос маш сайн, дух, сээр олон яс нийлэх тэгш, гагцаар уяваас үл тогтох, сүүлийн оноо нь тэмээний шагай багтахаар уужим бол эрхэм сайн гэдэг. Харин дөрвөн мөчний талаар борви шударга, бэрэвхий гурван хуруу, шилбэ төө, туурай их гэсэн бол морин лугаа хамт уяваас эмээл дээр толгойгоо талбих, хөтөлж явбал урьд хожид үл явах, сайвар явдалтай сайхан аальтай гэж дүрслэн бичсэн байна. Зурагт дүрслэгдсэн хурдан морины төрхийг ажвал толгой дээгүүр, хуулзуур шударга, хуц мэт бөгөөд ам хамар их, эрүүний мах яс нь ялгавартай, хэлний хэвтэш агуу, нүд овгор, доод бие буга байдалтай, гишүүн урт, борви тахим сайтай, өвчүүний эн их, хүзүү урт, хавирга их буган шинжит хүлгийг бодогдом зурагдсан байгаа нь судрын шинжтэй дүйж байна.

“Хошуу наадам” зургийн 3-р хэсэгт сэтэртэй хээр морь дүрслэгдсэн байна. Сэтэрт хээр морь нь их амтай, чих богино, мэлхийн магнай мэт тэнүүн магнайтай, нүд том бүлтгэр, эрүү их хэлний хэвтэш агуу, их бие мэлхий мэт гэдсээ татан үсэрч буй мэлхий шиг, хойд хөлөөр урд хөлийг дөрөөлсөн мэт. Энэ дүрсэлсэн морийг судалгааны ажлын Өлгөрдүү бөхгөр хэвтэй мэлхий язгуурт хүлгийн шинжтэй адил төстэй байна. Сударт

“qamar бүрийен-ү аmsar метү, мөрү ану jaxan-u мөрү метү, qoyar čiki ану tas-un södü метү, qoyar nidü ni inar-un qarča метү, sübege ni bayirulursan obur-a метү. tasiy-a ni qarčar-a öber метү. qabirx-a ану matarasu-tai, segül inü xurruul-un метү. Degedü sidü ану kilrasun čaran, dorudu sidü ану delegü čaran, kijaralang, sidüleng, dar-a xurba-yin sidü ану ögedü čulu bolbasu altan temdeg bolai. Nidü ану menekei-yin nidü метү бүlteger morai метү bolai. Nidü ану ulaxan, toluxai ану miq-a ügei gedeger, küjügü ану miq-a ügei bolbasu qurdan-u belge bolai. buru-yin takim метү sayin, qular-un ebčigüü метү ану sayin, küjügü ану urtu bol amisqul-du sayin. Menekei-yin nidü, tas-un södü метү ану sayin. toluxai-yin sayin ану, arslan-u qačar метү, eregün-ü jabsar ану aruu, činu-a-yin ama метү ану sayin. soyux-a ану ider arslan-u-ki метү ану sayin, qarčar-a ану örgen, qabirx-a ану matarasutai ану sayin. jirasun-u jo-a, buru-yin takim, jeger-e-yin qas метү bol sayin, segül-ün yasu qataxu, kilrasun üsü ni jögelen ni sayin. Tüngke deger-e yasu ану xadas, tasiy-a, silbi ni buru-yin silbi метү ni sayin. köl-ün xurban singji ni ene bolai. urdu qoyar köl ni sidurru ану sayin. čegče čimeg čimegsen метү ni sayin. böge ni ergegsen метү ni sayin, morai метү jo-a, qabirx-a ану matarasu-tai, küjügü ni narin urtu, jeger-e метү jo-a-tai, čingx-a miq-a-tai bol sayin. niruru, küjügü siluxun urtu böged dörben köl ni boruni bolbasu jirasu adali bolai. arujim yeke ama-tai, delegü bey-e-tei, čiki ni boruni bol erkim sayin”

Энэ шинжийг толгой, их бие, дөрвөн мөч гэж хуваан ангилахад, толгойд хамар нь бүрээний амсар мэт, хоёр чих нь тасын зод мэт, дээд шүд нь хялгасан цагаан, доод шүд нь дэлүү цагаан, хязаалан, шүдлэн, даага гурвын шүд нь өөд цул болбоос алтан тэмдэг болой. Нүд нь мэлхийн нүд мэт бүлтгэр, улаан, хоёр нүд нь янагийн харц мэт, толгой нь махгүй гэдгэр, хүзүү махгүй болбоос хурдны бэлгэ энэ болой гэж. Толгойн сайн нь арслангийн хацар мэт, эрүүний завсар нь агуу, чонын ам мэт нь сайн. Соёо нь идэр арслангийнх мэт нь сайн. Их биеийн шинжид мөр зааны мөр мэт, харцага өргөн, хавирга матаастай нь сайн, могой болон загасны зоо, бугын тахим, зээрийн хас мэт бол сайн. Бөгс нь эргэсэн мэт нь сайн, сүүлний яс хатуу, хялгасан үс нь зөөлөн нь сайн, сүвээ буулгасан овоо мэт, ташаа харцага өвөр мэт, хавирга нь матаастай, сүүл гургуулын мэт, бугын тахим, хулгын өвчүү мэт нь сайн, хүзүү нь урт бол амьсгалд сайн. Дөрвөн мөчний шинж нь урьд хоёр хөл нь шударга нь сайн, түнхэл дээрх яс нь гадас, ташаа, шилбэ нь бугын шилбэ мэт нь сайн, хөлийн гурван шинж нь энэ болой. Цэгц чимэг чимсэн мэт нь сайн. Нуруу, хүзүү шулуун урт бөгөөд дөрвөн хөл нь богино болбоос загас адил болой. Уужим их амтай, дэлүү биетэй, чих нь богино бол эрхэм сайн хэмээн бичсэн байна.

Зургийн доод хэсэгт буй хурдан морины уяан дээр зогсох шар хээр хүлгийг 4-р хэсэгт дүрсэлснээр тайлахад арслан цасан дээгүүр харайх наадах мэт агуу хүчирхэг цээжтэй, арслангийн зогдор, омруу хүзүүтэй. Ам хамар их, хоншоор янтгар, дээр бие арслангийн хэвтэй, шар хээр зүстэй морийг зурагт харж болно. Сударт тэгшдүү өлгөр хэвтэй шинжид тохирох нь үнэгэн зоо гэгч морины шинж юм.

“ünegen jo-a gegči morin-u singji inü toluxai bičiqan, sibaxun qosixu-tai, küjügü inü urtu, egürsekü daru ану yeke, bey-e narin, qabirx-a ану matarasu-tai, ünegen čiki-tei, nidü inü бүlteger, olan mori lux-a qamtu ülü yabuqu, xarčaxar yabuqu, ulam qola güyükü, qajaxar ama-tai, dörben köl inü čučasi – ügei, ürgülji yabuqu-du sogsiju

ybuqu bičiqan gisgidel-tei, küjügün degegür naqis, sinax-a anu öčüken, ürgülji yabuqu-du-ban toluxai-bar-ıyan torlaju yabuqu, bökeyijü yabuqu, altan qavalx-a kemekü sidü bolai. sidün-ü üjügür inü dörbeljin narin sudal-tai, dumda qoyar sidü inü boruni bolai”.

Энэхүү морины шинж нь толгой бяцхан, шувуун хошуутай, хүзүү урт, үүрсэх дуу нь их, бие нарийн, хавирга матаастай, үнэгэн чихтэй, нүд бүлтгэр, олон морь лугаа хамт үл явах, ганцаар явах, улам хол гүйх, хазаар амтай, дөрвөн хөл цуцашгүй, үргэлж явахад шогшиж явах бяцхан гишгэлдэлтэй, хүзүүн дээгүүр нахис, шанаа өчүүхэн, үргэлж явахдаа толгойгоороо тоглож явах, бөхийж явах, алтан хагалга хэмээх шүд болой. Шүдний үзүүр нь дөрвөлжин нарийн судалтай, дунд хоёр шүд нь богино болой хэмээн дүрслэн бичсэн байна.

“Хошуу наадам” зургийн 5-р хэсэгт хөх буурал хурдан морь дүрслэхдээ толгой харц ихэмсэг, хүзүү дээгүүр тавилтай урт хүзүүтэй гэдгэрдүү зурагджээ. Энэхүү судалгааны тэгшдүү өлгөр хэвтэй гөрөөсөн язгуурт хүлгийн шинжтэй тун төстэй. *“qubi tayar gegči morin-u singji anu kegjegere bey-e-tei, qangqar tasiya-a-tai, degedü bey-e inü axuu, doradu bey-e qomsu, omuruu-u üstü serbeger, küjügün ni gürdeger, sirbüsün ni бүдүгүн bui”.* Хув таяг гэгч морины шинжийг сударт зэгзгэр биетэй, хонхор ташаатай, дээд бие нь агуу, доод бие хомс омрууны үс сэрвэгэр, хүзүү нь гүдгэр, шөрмөс бүдүүн хэмээсэн байна. Зурагт дүрслэгдсэн хөх буурал хурдан морь нь судартай харьцуулахад хавирга нь матаастай, өвчүү цээж төвгөр онгоцны хитэг мэт, дөрвөн мөч урт, өндөр, тэгш чанга бусгамтгай үргэмтгий, хөнгөн ясны ер нь гоёмсог төрхтэй, согоон чихтэй дүрсэлсэн байна.

Зургийн 6-р хэсэгт буй хээр алаг хурдан морь нь хүзүү галууных мэт урт нарийн бөөрөнхий чанга, тормон нүдтэй, чих урт тасын өд мэт, доод уруул дээдхээсээ илүү гарсан унжгар, хамар дээгүүр шувуун судастай, туулай дуу толгойтой. Хавирга шинийн гуравны сар мэт, бүргэдийн мөртэй, ботгон борвитой, мундаа сайтай. Гуя гунжин ингэнийх мэт, дөрвөн тулгуур уртлаг, үе томтой дүрсэлжээ. Сударт тэгшдүү бөхгөр хэвттэй дүйж буй өчин хэт хэмээгчийн шинжид

“önüčin kete kemegči –yin singji inü toluxai qatanggir čiki inü nimgen urtu, nidün-ü qar-a bar-a, sandarqai anu jabsar-tai, aman küjügü yeke eregün-ü anggaljarur agujim, kele nimgen, jür-ün-ki sig urtu narin küjügü-tei, бүдеркей yeke, bulčing anu bülteger, köke miq-a, omuruu anu arujim, sarax anu mončox metü tuurai anu ayax-a metü, qondulai degere ergigülge-tei. qabirx-a anu arux metü. önyün sübege tasiya-a qoyar-un qorurundu quruxu ülü bartaqu, tasiya-a anu bürgüd-ün dalaбči metü. segül-ün onux-a anu yeke šax-a bartaqu-bar zai-tai, segül-ün qılrasu anu yongqur utasu metü. gedesü bumba metü, borbi anu mergen er-e-yin erekei metü”.

Толгой хатангир, хэл, чих нимгэн урт, нүдний хар бага, цагаан их, хамар их, дээд уруул ихтэй зовхи өндөр, магнай мах тасархай, эрүүний ангалзуур уужим гэсэн бол, их биеийн шинжид аман хүзүү их, зүрийнх шиг урт нарийн хүзүүтэй, бүдэрхий их, булчин бүлтгэр, хөх мах их, омруу уужим, хавирга араг мэт. Өнчин сүвээ ташаа хоёрын хооронд хуруу үл багтах, ташаа нь бүргэдийн далавч мэт, сүүлийн оноо их шагай багтахаар зайтай, сүүлийн хялгас ёнхор утас мэт, гэдэс бумба мэт хэмээсэн. Доод дөрвөн мөчний шинж нь хондлой дээрээ эргүүлэгтэй, борви мэргэн эрийн эрхий мэт, сагаг нь монцог мэт, туурай хөмөрсөн аяга мэт

хэмээн дүрслэн бичсэн байна. Хатан хараа морины шинжид “*qatan qarax-a morin-u singji ni ama, qamar yeke, del segül singgen, бүкү би-е-дү-бен ергигүлге-теи, narin sebsger čiki-tei, egürsekü-dü-ben qarjiginiqu, nidü ni qonin nidü adali bui*”. Ам, хамар их, дэл сүүл шингэн, бүх биедээ эргүүлэгтэй, нарийн сэвсгэр чихтэй, үүрсэхдээ харжигнах, нүд нь хонин нүд адил буй. Энэ хоёр шинжид дүрслэн бичигдсэн шинж нь хээр алаг морины гадаад шинжтэй адил байна.

Зургийн 7-р хэсэгт нь хөгшин хээр морь уяагаа санагалзан зогсох нь судалгааны бөхгөрдүү өлгөр хэвтэй дүйж байгаа юм. Судрын хүлгийн шинжид

“*tolurai ni qandarai-yin tolurai metü, dörben silbi ni buxu-yin čaču metü, arxal-un berbekei-tei, tayıxan borbi-tai uxaljanbey-e, obux-a-tai. kükege buyu čaxan mögersü ni tomu , aman küjügü бүдүгүн, küjügü urtu, mungda ni sarlux-un qayınux-un serbege metü, бүдеркеи ни урурси-бан маси тобуар, mörü dalu-bar-ıyan tasıxu urtu bögterge, alus-ača-ban mataxasu-tai, yeke qabırx-a ni örgen xadaxsi-ban teligü urtu mataxasu-tai, qoxurundu-yin jai bar-a, önüčin sübegen-ü qabırx-a, tasiyan tolurai qoyar-un qoxurunduki jai bar-a, urtu nalaxu qondulai-tai, tomu saltaxatai, borbi šaxantu бүдүгүн, qoyar toyıx-ıyar-ıyan xadaxsi teligü, qoyidu qonxu ni bosux-a degedü rurban obux-a tegsi qar-a xuyan-u köke miq-a, bulčing tobuvar yeke, silbi qatanggir qabtaxai, бүкү бер-ıın arısu sula, aman küjügü бүдүгүн, küjügü urtu nimgen čabi yeke, sux-a-ıın arısu olan nuxaraxsan, dörben köl badırxun, xadaxsi-ban telger mayıx-tai, dörben möči-ıın sirbüsün güreyijü ile qaraxdaq, sirbüsün qoyar niruxun-u ebüdüg neyilen ayax-a kömüreksen metü, čulu qar-a tururai. tolurai deger-e bisi omuruu- ača urdu köl-ün jai yeke бүдеркеи-е-е mungdar-a kürtel-e jai yeke, sübergedesü guy-a tasiyan-ača naxan-a tömbüger bayın-a. eyimü bayıdal erkim*” хэмээсэн байна.

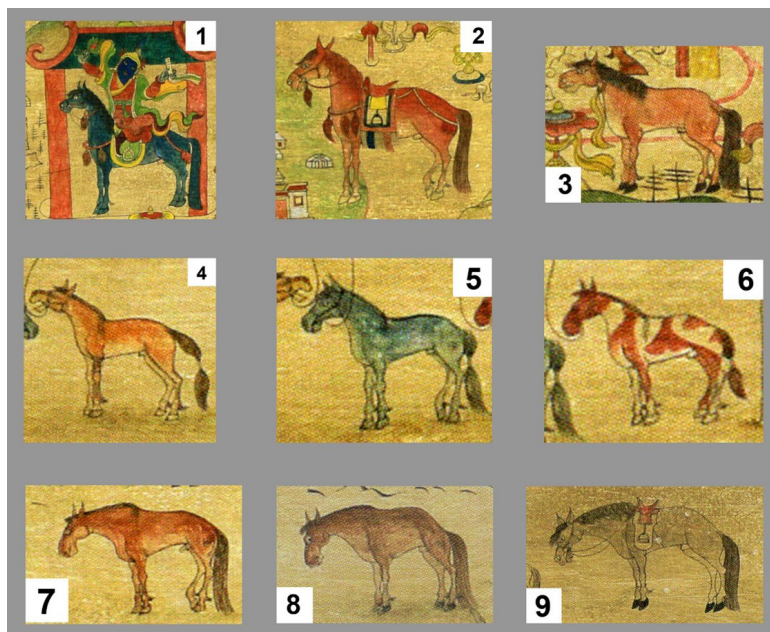
Шинжийг хураангуйлахад толгой нь хандгайн толгой мэт. Их биеийн шинж нь хүхээ буюу цагаан мөгөөрс том, аман хүзүү бүдүүн, хүзүү урт, мундаа нь хайнагийн сэвээ мэт, бүдэрхий урагшаа маш товгор, мөр далаараа ташуу урт, бөгтрөг нь алсаасаа матаастай, хавирга нь өргөн гадагшаа тэлүү, урт матаастай, хоорондын зай бага, өнчин сүвээний хавирга, ташаан толгой хоёрын хоорондох зай бага, урт налуу хондлойтой, дээд гурван овоо тэгш хаа гуяны, хөх мах, булчин товгор их, бүх биеийн арьс сул, аман хүзүү бүдүүн, хүзүү урт нимгэн цавь их, суганы арьс олон нугарсан мэт. Доод дөрвөн мөчний шинж нь дөрвөн шилбэ бугын чац мэт, аргалын бэрэвхийтэй, тайган борвитой, шилбэ хатангир хавтгай, дөрвөн хөл бадируун, гадагшаа тэлгэр маягтай, дөрвөн мөчний шөрмөс гүрийж ил харагдах, шөрмөс хоёр нурууны өвдөг нийлэн аяга хөмөрсөн мэт, цул хар туурай. Том салтаатай, борви шаант бүдүүн, хоёр тойгоороо гадагшаа тэлүү явах, хойд хонго нь босоо, толгой дээр биш омруунаас урьд хөлийн зай их бүдэрхийнээс мундаа хүртэл зай их, сүврэгдэс гуя ташаанаас наана төмбөгөр байна. Ийм байдал эрхэм сайны шинж юм. Мөн эрхэм сайн морины шинжид “*Erkim sayın morin-u singji nidü ni sirigün qarača-tai böged sirbüsün ni serteger, čegeji ni nimgen, qabčıxu, mangnai ni juxaxan, berbekei ni boruni, qoyidu tururai-yin morulčax urtu, sirbüsün ni kei-tei telegü, örgen, serbege öndür, aman küjügü бүдүгүн, tolurai-yin miq-a qatanggir, olan yasun-u axuljaburi axuu, sübegen-ü qabırx-a mataxasu-tai telegü, tasiy-a ni čuqal qas ni dügüreng, saltax-a ni axuu, jo-a niruxu ni bögterge-tei, köl ni eres sidurgu,*

küjügü ni urtu narin segül ni erčim-tei qataru, bögsе ni qatanggir edeger singji cöm būridbel түмен mingrad törükü түдекү-үгеi xarčaxar түрүгүлкү amui” (Гансүх 2025, 298). Сударт дүрслэн бичигдсэн энэхүү шинжийг үгчлэн хөрүүлэхэд “Эрхэм сайн морины шинж нь нүд нь ширүүн харцтай бөгөөд шөрмөс нь сэртгэр, цээж нь нимгэн, хавчуу, магнай нь зузаан, бэрэвхий нь богино, хойд туурайн моголцог урт, шөрмөс нь хийтэй тэлүү, өргөн. Сэрвээ өндөр, аман хүзүү бүдүүн, толгойн мах хатангир, олон ясны уулзвар агуу, сүвээний хавирга матаастай тэлүү, ташаа нь цухал хас нь дүүрэн, салтаа нь агуу, зоо нуруу нь бөгтрөгтэй, хөл нь эрс шударга, хүзүү нь урт нарийн сүүл нь эрчимтэй хатуу, бөгс нь хатангир эдгээр шинж цөм бүрдвэл түмэн мянгад төрөх түдэхгүй ганцаар түрүүлэх амуй” гэж дүрслэгдэн бичсэн байна. Сударт луугийн шинжтэй морь гэгч нь “*luu-yin singji-tei mori gegči ni mangnai obuxar, nidü ni бүlteger, niruxu tegsi, qarčax-a örgen, qabirx-a matarasu-tai, küjügü ni urtu, cingx-a boruxan-du saiyin güyүkү bolai*”. Луу шинжтэй морь нь магнай овгор, нүд бүлтгэр, нуруу тэгш, харцага өргөн, хавирга матаастай, хүзүү нь урт, чанга бороонд сайн гүйх болой хэмээжээ. Луу язгуурт хүлгийн шинжийн төрхтэй адил байгааг үзвэл толгой нь дээгүүр биш мөн доогуур ч биш яг л завсраар нь буюу мундаа, хондлойн өндөртэй тэгш хэмд толгой байрлан, 4 хөл тэгш жигд зогсож байна. Хээр хурдан морь нь магнай овгор, нүд бүлтгэр, гавал их, чих урт тасын өд мэт. Хамрын хуулзуур урт, уруул ам сайтайн дээр хүзүү уртын нь чийг бороонд сайн гүйнэ. Сэрвээ өндөр, нуруу тэгш, харцага өргөн, хавирга матаастай, их бие уртлаг бөөрөнхийдүү хэвтэй ч гуя хас сул, тэгш холд сайн гэх мэт. Хондлойн буулт тэгш, дөрвөн хөл жигт зогссон байна. Энэ шинжийн хурдан морь олон сударт их дурдагддаг шинж билээ.

Зургийн 8-р хэсэгт бөхгөрдүү тэгш хэвтэй хурдан морь нь толгойгоороо газар шагайн, 4 хөлөө хумин зогсож байгаа нь судрын бүдүүн хүлэг хэмээгчийн шинжтэй дүйж байна. “*bүdүgүн күlүg кемегči-yin singji ni dörbeljin toluxai-tai, noqai qamar-tai, orutan-u nidүtei, urtu küjügү-tei. Dörbeljin bey-e-tei, qotuxar niruxu-tai. Čegeji bögsе ni tegsi, руу-a бүdүgүн, ama ni аруу, čegejin-degen yesün ergigүlge-tei, bögsen-dү-ben naiman ergigүlge-tei. Ene mori čučаqu-үgei, untaqu-үgei, keger-e mori morim-ača ilegүü sayin. olan аduxun-du oruji yabuqu-du uxtan qaraqу, ereken-dү tarsun čidqulang-du anu üjebel deger-e xurban obux-a tegsi door-a, kebeli bumba metü. nidü čiki ni deldege daruxdaqu-үgei. Degedü uruxul-ača dorudu uruxul yeke, urdu tururai-ača qoyidu tururai yeke*” шинжид дөрвөлжин толгойтой, нохой хамартай, оготнын нүдтэй, урт хүзүүтэй. Дөрвөлжин биетэй, хотгор нуруутай. Цээж, бөгс тэгш, гуя бүдүүн, ам агуу, цээжиндээ есөн эргүүлэгтэй, бөгсөндөө найман эргүүлэгтэй. Энэ морь цуцахгүй, унтахгүй, хээр, морь мориноос илүү сайн. Олон адуунд орж явахад угтан харах, эрэхэд тарган цатгаланд нь үзвэл дээр гурван овоо тэгш доор, хэвэл бумба мэт. Нүд чих нь дэлдээ дарагдахгүй. Дээд уруулаас доод уруул их, урд туурайнаас хойд туурай их гэх мэт хэмээсэн байна. Хүрэн зүсмийн морийг судрын шинжид дурдсанаар туулай толгойтой нүд их, хоншоор нарийн, чих урт, хэлний хэвтэш агуу, туулай зоотой, хойд хөл уртлаг, хондлой өндөр, бөгсний буулт огцом налуутай, хөгшин ямаа бороонд бээрч зүдэж байх мэт хэлбэртэй, толгойгоо дээш доош хөдөлгөн нүүр нь уртаараа савхан дуу, дөрвөн мөч цомцуу, үзэсгэлэн гоо бус бөхгөрдүү тэгш хэвтэй хурдан морьтой адил дүрслэгджээ.

Зургийн 9-р хэсэгт нойрмоглосон, хүдэр биетэй хэт хол бартаат замд цуцахааргүй янтгар ам хамартай, чих далдгар нуруугаар хотгор, бөгтрөг их, хөл майга, мойногдуу тавил гишгэлтэй бөхгөрдүү бөхгөр хэвтэй морь дүрсэлсэн байна. Сударт хайлаасан багана гэгчийн шинжид “*qayilarasun baran-a gegči-yin singji ni köl boruni, bey-e бүдүгүн, gedesü yeke, qoyar nidü ni qurča, yeke nomuqan sayin qataxulqu kete köl-dü sayin. ene čax-tu bui gekü öbül, qabur del dügüreng uruldu, güyükü bui usun-u bar-a anu sayin. jun, namur usu yekedegül, ulaxan ögekütei-ečeben dorursi qalim-ača degesi sidiün-dü-ben ali joqirsan-ača medejü uraldu. Ajinai metü küllüg-üid delgeretügei. Asida-yin xurban erdeni sakituxai, degedü dörben obur-a tengčegü öndür, yeke keb anu qabčiru, toluxai miq-a-ügei, qoyar čiki, tuxurai anu axuu, tasiy-a yeke qalim bolumui. tuxurai kömüregsen ayax-a metü yeke, silbi qoyar barim, nige quruxu, berbekei inü nige barim sirmüsün bitegü yeke sayin*” хөл богино, бие бүдүүн, гэдэс их, хоёр нүд хурц, их номхон сайн хатуулах хэт хөлд сайн. Энэ цагт буй гэх мэт өвөл, хавар дэл дүүрэн уралд, гүйх буй усны бага нь сайн. Зун, намар ус ихдүүл, улаан өөхтэйгөөс доош халимаас дээш шүдэндээ аль зохисноос мэдэж уралд. Ажнай мэт хүлгүүд дэлгэртүгэй. Ашдын гурван эрдэнэ сахитугай. Дээд дөрвөн овоо тэнцүү өндөр, их хэв нь хавчуу, толгой махгүй, хоёр чих урт, туурай агуу, ташаа их халим болмуй. Туурай хөмөрсөн аяга мэт их, шилбэ хоёр барим, нэг хуруу, бэрэвхий нэг барим шөрмөс битүү их сайн гэдэг энэ нь бас сайн унааны морь байдаг.

“Хошуу наадам” зурагт дүрслэгдсэн хурдан морьд нь хурдан морины сударт өгүүлсэн гадаад шинжүүдтэй нийцэж байна. Энэ нь зураач С.Лувсаншаравын бүтээл нь морфологийн мэдлэгт тулгуурлан бүтээгдсэн урлаг судлалд чухал эх сурвалж болох үнэ цэнтэй бүтээл юм. Ер нь монгол уран бүтээлчид хурдан морийг

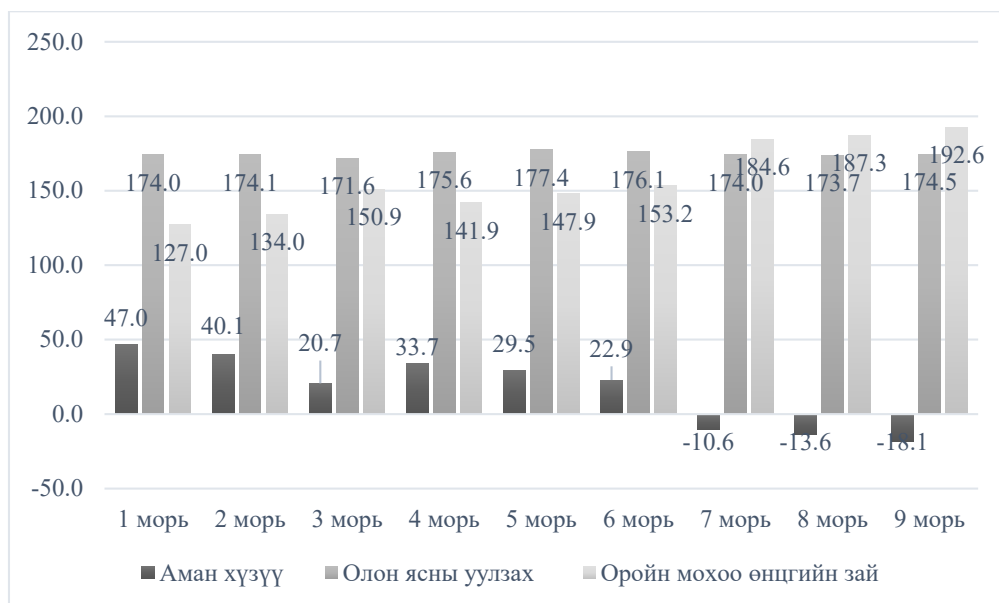

Зураг 3. Есөн хурдан морины шинжийн ангилал, төрөлжүүлэлт

зурж дүрслэхдээ өөрийн адуу, эсвэл нутаг орондоо алдартай хурдан хүлгүүдийг дүрслэх нь элбэг бөгөөд “Хошуу наадам” зураг ч мөн адил бодит амьдралаас урган гарсан, ард түмний дунд алдартай хурдан морьдыг зурж дүрсэлсэн нь монголчуудын хурдан морийг дээдлэх үзэл, гоо зүйн үнэмшлийг илтгэнэ.

Хэлэлцүүлэг

“Хошуу наадам” зурагт олон морьдын дүрслэл байгаа ч сударт буй гадаад шинжтэй нийцэж байгаа 16 шинж дээр анализ хийсэн. Морьдын хэлбэр төрхөөр нь сегментчлэхэд 9 төрх үүссэн юм. Энэхүү дүр төрхийг Зураг 3-т өлгөрдүү өлгөр хэвт, өлгөрдүү тэгш хэвт, өлгөрдүү бөхгөр хэвт, тэгшдүү өлгөр хэвт, тэгшдүү тэгш хэвт, тэгшдүү бөхгөр хэвт, бөхгөрдүү өлгөр хэвт, бөхгөрдүү тэгш хэвт, бөхгөрдүү бөхгөр хэвт дүр төрхөөр байрлуулан шинжсэн юм. Энэхүү 9 хурдан морьдын аман хүзүү, мундаа, олон ясны уулзахыг тэмдэглэн, мундааны өндрийг гол цэгийг 0 гэж авч үзэн транспортир хэрэглэн градус хэмжиж үзлээ. Аман хүзүүний цэг нь хүзүү толгой хэр дээш, доош байгааг нь, олон ясны уулзахыг цэг нь мундаанаас хондлойн хэр зэрэг дээш, доош байгааг тодорхойлон хэмжсэн. Хүснэгт 1-ээс харахад 1 дугаартай морины мундааг “А” цэг аман хүзүүний “В” цэг нь 47.0° бол, мундаанаас олон ясны уулзахын “С” цэг нь -174.0° -тай байна. Энэхүү АВС цэгийг холбон мохоо өнцөгт гурвалжин үүсгэн ВС-ээс А оройн мохоо өнцөг 127.0° зай гарч байна. Үүнээс харахад морьдын дүрслэл хэрхэн ялгаатай байгааг Зураг 4-өөс харж болох юм. Хүснэгт 1-ийн 2 дугаартай морь нь өмнөх мориноос аман хүзүү, олон ясны уулзах нам доор байгаа зэрэг ялгаатай байдал харагдаж байна.

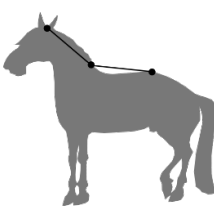
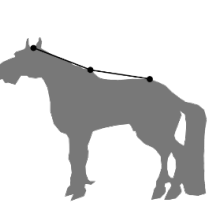
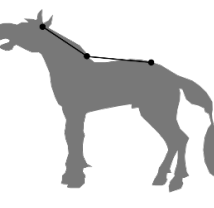
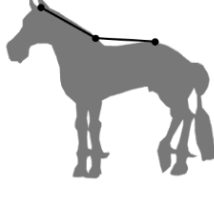
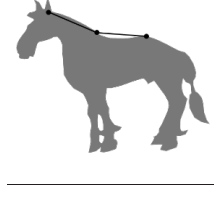
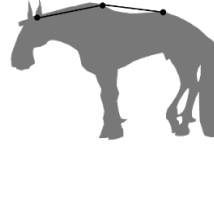
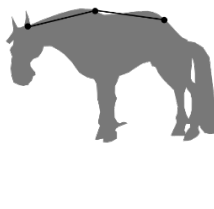
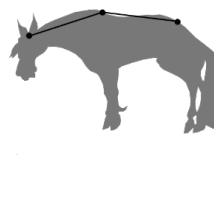

Зураг 4. Морьдын тоон үзүүлэлт

Энэхүү 9 морьдын мохоо өнцөгт гурвалжны ВС-ээс А оройн мохоо өнцгийн тоон үзүүлэлтийг гаргахад 1-р морь 127.0° , 2-р морь 134.0° , 3-р морь 150.9° , 4-р

морь 141.9°, 5-р морь 147.9°, 6-р морь 153.2°, 7-р морь 184.6°, 8-р морь 187.3°, 9-р морь 192.6° хариу гарлаа. А оройн мохоо өнцгийн тоо нэмэгдэх нь морины толгой доошоо байрлалтай болж байна. Энэ нь хурдан морины сударт дурдагддаг морьдын толгой дээш өлгөр байрлалтайг монголчууд саран хэвтэй гэдэг бол толгой доор байрлалтай бөхгөр нуман хэвтэй гэж хэлдэг. Харин толгой дунд байрлалтай тэгш хэвтэй адууг ширээ мэт хэмээн хэлж заншжээ.

Хүснэгт 1. Хэв шинжийн дүрслэл

	Өлгөр хэвт	Тэгш хэвт	Бөхгөр хэвт
Өлгөрдүү хэвт	1 	2 	3
Тэгшдүү хэвт	4 	5 	6
Бөхгөрдүү хэвт	7 	8 	9

Энэ судалгааны ажлыг хийхдээ “Заяын хүрээнээс олдсон босоо оёмол хурдан морины судар”-т дүрслэн бичигдсэн хурдан морины гадаад шинжийг зургийн хурдан морины дүрслэлтэй харьцуулан CLIP аргачлалаар судлахад илүү үр дүн гарсан юм. Жишээ нь: Хүснэгт 1-ийн 1 дугаартай морины хэв шинжийг сударт дүрслэн бичихдээ “Охин чамбай гэгчийн шинжид дэл нь хоёр тийш, магнай бүлтгэр, сүүл нь өчүүхэн, дэл сүүл нь шингэн, ам зөөлөн, хөдөлж явахад урт хожид явна. Утвал өнгөө морин дээр толгойгоо тавих, хэсэг хэсэг гүйн гүйх, хэзээд хазаар дарахгүй, хоншоор хотгор буй”, “Уран хаж гэгч морины шинжийг чихний үзүүр холбон алдаж явах, нарийн урт толгойтой, дөрвөн туурай нь хөлөргүүт, сүүл нь шингэн, шанаа нь өчүүхэн болой”, “Яргай хүлгийн шинжийн шинжид махгүй бяцхан толгойтой, нарийн сэртэн чихтэй, хүзүү нь урт, хажуу хавирга матаастай, сүүл нь тэгш буй” хэмээн дурджээ. Тэгвэл зургийн дүрслэл болон сударт бичигдсэн шинжүүдийн CLIP аргачлалд дүрслэгдэхдээ “Өлгөрдүү өлгөр хэвт”-тэй галбир нь

толгой дээгүүр байрлалтай, тэнгэрийн хаяа харах мэт, хөлөө жийн зогсох, нимгэн арьстай, дэл сүүл шингэн, хөнгөн явдалтайгаар хэмээж буй дүрслэл бууж байна.

Зураг 5. Морийг харайлтаар шинжих

Энэхүү зурагт цаашид шашин, нүүдэлчдийн бэлгэдэл зүй, материал зэрэг судлах зүйлс байна. Сударт дахь дотоод болон нууцын шинжүүдийг судлан, судалгааны эргэлтэд оруулах нь зүйтэй. Жишээ нь: Зургийн 10-р хэсэгт хурдан морины уралдаан дүрслэгдсэнийг сударт буй харайлтаар нь шинжиж болно хэмээснийг харьцуулсан юм (Зураг 5).

“Сударт зээр, чоно, туулай, тогоруу давхилын талаар дурдсан байна. Зурагт дүрслэгдсэн хурдан морьдыг “чонын харайлттай адууг ажихад их сунаж, урд хөлийн үзүүр хошуунаас өнгөрч давхиж харагддаг. Шөрмөс сайтай учир тэнийлт сайны нэгэн шинж энэ болой. Туулай шиг харайдаг морь нь бие хойноос урагш, хөл шидэж үсэрч байгаа мэт харагддаг. Ийм морь хоёр чих нь урагш болж, босоо байдалтай харайдаг нь дээд нэг шинж мөн. Өндөр цээжтэй, ганагардуу морь газрын урууд сайн. Тогоруу цээжтэй, овгордуу хондлойтой адуу өгсүүр газар сайн байдаг. Ясны хурд, шөрмөсний хурд, хүч тамирын, бярын, угшлын, эсгэлийн бүх шинж бүрдсэн хурдан морь маш ховор. Аль л олон шинж буй бол тэр хэмжээндээ л хурдалдаг” хэмээсэн. Тийм ч учраас хурдан морьдын тухай олон сайхан судалгааг хийхээр байна.

Дүгнэлт

Монголын дүрслэх урлагийн хурдан морины дүрслэлтэй нэгэн бүтээлд судартай харьцуулан судалгаа хийлээ. Морьдын толгой хүзүүний байрлал болон ерөнхий биеийн хэлэмжээр нь “Өлгөрдүү”, “Тэгшдүү”, “Бөхгөрдүү” хэмээн гурван хэлбэрт хуваан ангилсан. Энэхүү ерөнхий гурван хэлбэрээр сегментчлэхэд 9 төрх үүссэн юм. Ингэж ашигласнаар хурдан морийг ялгаж анализ, дүн шинжилгээ хийх бүрэн боломжтой болсон юм.

Энэхүү С.Лувсаншаравын “Хошуу наадам” зурагт олон үйл явдал өрнөж байгаа. Тэр болгоныг нэг судалгааны өгүүлэлд багтаах ямар ч боломжгүй тул зөвхөн хурдан морины шинжийн талаар л харьцуулсан судалгаанд хийсэн үр дүнг танилцуулж байна. “Хошуу наадам” зургаас харахад уран бүтээлч маань адуу мал сайн мэддэг, удам дамжсан хурдан морины шинжээч байж магад. Олон удаагийн судалгаанаас ажиглахад хурдан морь бүтээдэг дүрслэх урлагийн уран бүтээлчид “хурдан морьдыг дүрслэхдээ өөрсдийн адууны юм уу эсвэл нутаг орондоо алдартай хурдан морьдоо ихэнхдээ дүрсэлсэн байдаг” (Гансүх 2025)

Энэхүү судалгааны ажилд XVII зуунд хамаарах монгол бичгээр бичигдсэн “Хурдан морины сударт” морины гадаад шинжийн дүрслэн бичигдсэнийг CLIP аргачлал ашиглан, судалгаанд хамаарах зураг дээрх хурдан морины шинжийн бэлгэдэл утга тайлал, дүрс, тэмдгийн холбоо, утгын судалгаа зэрэг дүрслэлүүдэд анализ хийсэн юм.

Ашигласан материалын жагсаалт

Баярсайхан, М. 2011. *Хаадын үндэсний эрдэнэийн товч*. Улаанбаатар.

Гансүх, Энхтайван. 2025. “Хүлгийн дүрслэлийг судар дахь шинж, хэмжээст их хайрцаглах.” *Монголын соёл, урлаг судлал* 26 (50): 293-306. doi:<https://doi.org/10.69561/mja.s.v26i50.4439>.

Заяын гэгээний хүрээ. Хурдан морины судар, босоо судар, 27х13 см, 36 нүүр. XVI. Хувь хүний цуглуулга.

МУИС. 2011. *Лувсанданзаны зохиосон Эртний хаадын үндэслэсэн төр ёсны зохиосон товчлон хураасан алтан товч хэмээх оривой*. Эх бичгийн судалгаа Чоймаа, Ш., ред. Баярсайхан, М. Улаанбаатар.

МУИС, МХСС. 2011. *Асрагч нэртнийн судалгаа*. Эх бичгийн судалгаа Заяабаатар, Д., ред. Чоймаа, Ш. Улаанбаатар.